

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

Ռոբերտ Սարինյան Բելլա Գաբրիելյան

«ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԻ» ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

XX դարում երկրորդ անգամ Գերմանիայի տնտեսության համար նորից էր ստեղծվել ճգնաժամային կացություն: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի արդյունքում երկրի արտադրական հզորությունների 2/3-ը չէր աշխատում: Գյուղատնտեսությունը, շինարարությունը, տրանսպորտը հետ էին շարտվել տասնյակ տարիներ, տիրում էր խոր ինֆլացիա, ֆինանսական համակարգը կազմալուծվել էր:

Տնտեսական ռեֆորմը դարձել էր անհրաժեշտություն: Այն իրականացվում էր ամերիկյան ղեկավարության ներքո, որը հիմնական շեշտը դնում էր մոնետար գործոնի վրա՝ մտցնելու կայուն արժույթ: Սակայն 1948 թ. հունիսի 20-ին Լյուդվիգ Էրհարդը, որն այն ժամանակ Բիզոնիայի տնտեսական կառավարման տնօրենն էր, հանդես է գալիս ռադիոյով և հայտարարում, որ հունիսի 21-ից հանվում է վերահսկողությունը շատ ապրանքների գների նկատմամբ, ինչպես նաև ղեկավարության շատ հրամաններ ու կարգադրություններ՝ ազատակա-նացնելով տնտեսությունը:

Լյուդվիգ Էրհարդ (1897-1977): 1922-ին ավարտել է Նյուրնբերգի բարձրագույն առևտրական դպրոցը և ընդունվել Ֆրանկֆուրտի համալսարան: Դոկտորական ատենախոսությունը պաշտպանելուց հետո Նյուրնբերգի համալսարանում աշխատում է որպես ասիստենտ, կարճ ժամանակ անց դառնում տնօրենի տեղակալ: 1943-ից եղել է ոչ մեծ հետազոտական կենտրոնի ղեկավար, որը ձևավորվել էր «արդյունաբերության կայսերական խմբի» հովանու ներքո և զբաղվում էր ապագա ռեֆորմի մշակմամբ: 1945-ից եղել է Բավարիայի էկոնոմիկայի նախարար, 1948-ից՝ Բիզոնիայի տնտեսական կառավարման տնօրեն, ԳՖՀ-ի

Ամերիկյան գոտու զինվորական մարզպետ գեներալ Լյուցիուս Քլեյի այն հարցին, թե ինչու է նա փոխել հրամաններն ու կարգադրությունները, Էրհարդը պատասխանում է, թե «ինքը ոչինչ չի փոխել, պարզապես դրանք չեղյալ է հայտարարել»: Քլեյը ասում է. «Իմ խորհրդականները համարում են, որ դա սխալ է»: Էրհարդը պատասխանում է. «Նրանք միայնակ չեն, իմ խորհրդականները ինձ նույնն են ասել»: Ի վերջո Քլեյը պաշտպանում է Էրհարդին¹: Մի առիթով նա նկատել է. «Ես ինձ չեմ զգում ունևոր խավերի շահերի ներկայացուցիչ, առավել ևս արդյունաբերական կամ առևտրական շրջանների ներկայացուցիչ: Պատասխանատու լինել տնտեսական քաղաքականության համար՝ նշանակում է պատասխանատվություն կրել ամբողջ ժողովրդի

¹ Տե՛ս Заричий Б.Е., Людвиг Эрхард, Секреты «экономического чуда», М., 2002, с. 83.

կազմավորումից հետո՝ 1949-63-ին եղել է Էկոնոմիկայի նախարար, 1963-66-ին՝ ֆեդերատիվ կանցլեր, 1966-ից Բունդեստագի դեպուտատ: Աշխ.՝ «Բարեկեցություն բոլորի համար» (1956):

առաջ»: Այդ առաքելությամբ սկսվում է տնտեսական ռեֆորմների գործնական ուղին, որն իր արտացոլումն է գտել նրա «Բարեկեցություն բոլորի համար» (1956) աշխատության մեջ: «Սույն գիրքը,- գրում է Էրիարդը,- չի հավակնում գիտական համակարգված աշխատության:

Այն իր տեսակի մեջ հաշվետվություն է՝ ներկայացված գերմանական ժողովրդին՝ անցած ուղու վերաբերյալ, ներկայից նայելու անցյալին: Բանը հանգում է ոչ թե կոնյունկտուրային կանխագուշակմանը, այլ ավելի շուտ մեր հասարակական-տնտեսական և քաղաքական կյանքի դրսևորումների տարբեր ձևերի գնահատումներին և հետևությանը՝ փորձելու ինձ համար պարզել մեր հասարակական ու ազգային կենցաղի հնարավոր գիծը՝ իր բոլոր հնարավոր տարբերակներով: Դրանք եղել են Գերմանիայի տնտեսության հիմնավոր նորոգության որոնումների, դժվարությունների, հակասությունների ու իրականացվող ռեֆորմների հասարակական չհասկացված տրամադրությունների հաղթահարման, տնտեսության նոր մոդելի հաստատման տարիներ»¹:

«Ընթերցենք» Էրիարդի աշխատությունը, որում ըստ էության շարադրված են «գերմանական հրաշքի» սկզբունքները:

Էրիարդը, մինչև նախարարի պաշտոնը զբաղեցնելը, իր ելույթներից մեկում նկատել է, թե ճիշտ ու նպատակահարմար չի դիտում նորից կյանքի կոչելու եկամուտների բաշխման հին կարգը և նպատակ ունի բնակչության բոլոր շերտերի գնողունակության բարձրացման միջոցով վերջնականապես հաղթահարել հին պահպանողական սոցիալական կառուցվածքը:

Գերմանիայի նախորդ կարգում հասարակությունը բաժանված էր երկու շերտերի՝ սոցիալական շահերի իրենց կողմնորոշումներով. բարձր՝ ոչ մեծ շերտը, որը սպառման իմաստով ազատ էր որևէ սահմանափակումից, և բնակչության ստորին, բայց լայն շերտը, որը տնօրինում էր ոչ բավարար բարձր գնողունակության: Հենց այս հակասության մեջ պիտի տեսնել ռեֆորմներից սպասվող առաջընթացի ուղղությունը, տնտեսական կարգի վերակազմավորման համար այնպիսի նախադրյալի ապահովումը, որը թույլ կտա լուծելու հանգույցը: Այդ փիլիսոփայական մեկնակետը՝ Ադամ Սմիթից եկող պատգամախոսությունը, մրցակցությունն է. «Բարեկեցության հասնելու և ապահովման համար ամենարդյունավետ միջոցը մրցակցությունն է: Այն միակն է, որ մարդկանց հնարավորություն է տալիս օգտվելու տնտեսական առաջընթացից, հատկապես սպառողների դեբում: Այն վերացնում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման անմիջական արդյունք չհանդիսացող բոլոր արտոնությունները:

Մրցակցության միջոցով կարելի է հասնել բառիս լավագույն իմաստով առաջընթացի և շահույթի հասարակայնացմանը, ընդ որում՝ այն թույլ չի տալիս մարելու աշխատանքային նվաճումների հասնելու յուրաքանչյուրի ձգտումը: Իմ

¹ Людвиг Эрхард, Благосостояние для всех, М., 2001, с. 176.

համոզմունքի անբաժան մասը, որ հենց այդ ճանապարհով է կարելի առավելապես բազմապատկել բարեկեցությունը, հանդիսանում է ցանկությունը՝ ապահովելու բոլոր աշխատողներին, աշխատանքի արտադրողականության աճին համապատասխան, աշխատավարձի մշտական բարձրացումը: Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ էր ստեղծել կարևոր նախադրյալներ»¹:

Էրհարդը կատարում է տեսակետների վերանայումներ, տնտեսագիտության մեջ տեղ գտած որոշակի դրույթներին հակադրում իր մոտեցումները: Մասնավորապես՝ խոսքը վերաբերում է տնտեսության ցիկլային զարգացման տեսությանը: Ընդունված է, որ տնտեսությունը զարգանում է ցիկլային սկզբունքով, որպես թե լրիվ ցիկլը տևում է յոթ տարի՝ վերելք, բարձր կոնյունկտուրա, անկում և ճգնաժամ, այս վերջին փուլում են ծնվում այն առողջացնող ուժերը, որոնք տնտեսությունը նորից հասցնում են վերելքի փուլին: Մինչդեռ տասը տարիների Գերմանիայի տնտեսական քաղաքականության իր փորձը հիմք է տալիս ստուգաբանելու այդ թեզի ճշմարտացիությունը, ընդհատելու այդ «անփոփոխ» ռիթմիկ շրջապտույտը և տնտեսության հաստատուն վերելքի միջոցով զուգորդելու լրիվ զբաղվածությունն ու կոնյունկտուրային բարձր արտադրողականությունը: Այս իմաստով ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նշանակություն է ստանում ցիկլայնության գնահատության հարցը: Իրականում վերջինս հանգում է նրան, որ տնտեսական քաղաքականությունը և տնտեսագիտության տեսությունը գտնեն խնդրի պարբերական լուծումներ, և հաջողությունը կուղեկցի այնքան ժամանակ, քանի դեռ մրցակցության համար չեն առաջացել խոչընդոտներ, կամ էլ այն չի վերացվել «արհեստական կամ իրավական մանիպուլյացիաներով»:

Դրանում պիտի տեսնել պետության գլխավոր ձգտումը: Նա մերժում է հզոր տնտեսական միավորումները՝ տարբերելով այն երեք հիմնական ձևերը, որոնք կարող են առաջանալ.

- օրինական կազմակերպության հիմքի վրա, երբ մի շարք իրավաբանորեն ինքնուրույն ձեռնարկություններ պարտավորվում են փոխադարձ պայմանագրերի և համաձայնությունների հիման վրա, շուկայում առկա գործոնների կարգավորման միջոցով սահմանափակել կամ ընդհանրապես բացառել մրցակցությունը,
- կապիտալի հիմքի վրա, այնպես, որ իրավաբանորեն ինքնուրույն ձեռնարկությունները կարող են ինքնակամ, շահերի միաձուլման արդյունքում կամ տնօրինման իրավունքի հարաբերակցության հիման վրա գտնվել մի այլ ձեռնարկության ազդեցության ներքո այն իմաստով, որ նա չի կարող կամ չի համարձակվում շուկայում օգտագործել իր արտադրական հզորությունները լրիվ չափով,

---

¹ Նույն տեղում, էջ 4:

- առանձին շատ մեծ ձեռնարկությունների ստեղծման միջոցով, որոնք շուկայում ունեցած նշանակալից դերով հիմնարար կերպով ազդում են ապրանքների առաջարկի և գների կազմավորման վրա:

Սովորաբար տնտեսության ազատ մրցակցության պայմաններում գինը չի կարող թելադրվել շուկայի այս կամ այն սուբյեկտի կողմից: Սակայն հզոր տնտեսական սուբյեկտը հնարավորություն է տալիս փոխելու գինը և դրանով գիտակցական և արհեստական ձևով շուկայական գործառնությունների ընթացքն ուղղել տվյալ տնտեսական խմբի հունը: Տնտեսական մրցակցությունը սահմանափակող այս միտումները սկսվել են հատկապես XIX դ. վերջին տասնամյակներից: Իսկ շուկայական գործառնություններում մոնոպոլիստական միավորումների կողմից կաշկանդվող գները դադարում են մրցակցային լինելուց՝ ի վերջո վնաս հասցնելով սպառողներին, տեխնիկական ու տնտեսական առաջընթացին: Խնդրի դրվածքը ինքնին պարտադրում է հարցը՝ ինչպե՞ս վերացնել շուկայական գործառնություններին խանգարող գործոնները, իսկ օրենսդիրն իր որոնումների մեջ պետք է առաջնորդվի հետևյալ սկզբունքներով.

- ա) պահպանել ազատ մրցակցությունը հնարավորինս մեծ ծավալներով,
- բ) այն շուկաներում, որոնցում մրցակցությունը չի կարող իրականացվել ամբողջությամբ, խոչընդոտել հզոր տնտեսական խմբերի չարաշահումներին,
- գ) այդ նպատակով հիմնել վերահսկողության մարմին, անհրաժեշտության դեպքում նաև շուկայական գործառնությունների ընթացքի վրա ազդելու համար¹:

Ինչպես նշում է Էրհարդը, «Իմ բոլոր ճիգերը հանգում են նրան, որ մրցակցությունը՝ որպես դրդիչ ուժ, իսկ ազատ գները՝ որպես կարգավորիչ, երաշխավորվեն համապատասխան օրենքներով»: Սակայն տվյալ պարագայում խնդիրն առնչվում է սոցիալական շուկայական տնտեսության հետ կապակցելուն: Այս սկզբունքից ելնելով է նա ասում, թե «նույնիսկ շատ մեծ ցանկության դեպքում կարտելներում չեմ կարող գտնել ոչինչ դրական. ընդհակառակը, ժողովրդական տնտեսության շահերի տեսակետից ես դրանցում տեսնում եմ միայն բացասականը»: Նա չի ընդունում կարտելների պաշտպանության կողմնակիցների կողմից բերվող ո՛չ այն դրույթը, թե կարտելները միջոց չեն ճգնաժամերի հաղթահարման համար, ո՛չ էլ այն, թե իբր դրանք բարիք են և ծառայում են միջին դասակարգերի պաշտպանությանը, ո՛չ էլ այլ ինչ-ինչ փաստարկներ: «Իմ անդրդվելի համոզմամբ, -նշում է Էրհարդը, -ազատ ձեռնարկատիրական տնտեսությունը մնում է կանգուն և անկում է ապրում շուկայական տնտեսության համակարգի հետ միասին: Ցանկացած այլ կարգի ժամանակ ձեռնարկատերը ավելի ու ավելի է հակադրվում օտարի կամքին հասարակ կատարողի դերին, պլանային տնտեսության պաշտոնյային: Եթե նա այլևս չի ցանկանում կատարել ժողովրդատնտեսական խնդիրը՝ ազատ մրցակցության մեջ չափվել ուժերով, եթե օրինականացվի այն կարգը, որն այլևս չի պահանջում անհատական ուժեր,

¹ Նույն տեղում, էջ 95:

երևակայություն, հնարամտություն, ունակություններ և կազմակերպական տաղանդ, և եթե առավել ունակություն ունեցողը այլևս չի կարող և չի հավակնի առավելության պակաս ունակություն ունեցողի նկատմամբ, ապա այդ դեպքում ազատ ձեռնարկատիրական տնտեսությունը այլևս չի կարող գոյություն ունենալ: Կթագավորի համընդհանուր հավասարեցում պատասխանատվությունը գցելով մյուսների վրա, ձգտումը իր վիճակի ամրապնդմանը և կայուն իրավիճակի, կրեթի այնպիսի մտայնություն, որն այլևս անհամատեղելի է իսկական ձեռնարկատիրական ոգու հետ»¹: Ինչպես ակներև է, Էրհարդը Գերմանիայի տնտեսական զարգացման ուղին իմաստավորում է ազատական տնտեսագիտական մտքի գաղափարներով՝ այն կապակցելով համաշխարհային փորձի իրադարձություններին. «Ես ազատությունը համարում եմ միասնական ու անբաժանելի ամբողջություն: Իմ հասկացողությամբ քաղաքական ու տնտեսական ազատությունը և մարդու ազատությունն ընդհանրապես կազմում են բարդ միասնություն: Անիմաստ է այստեղ մի մասը պոկել, որպեսզի չփլվի մյուսը՝ մնացած ամբողջը»:

Սոցիալական շուկայական տնտեսության սկզբունքը հանգեցնում է կտրական պահանջի, որպեսզի քաղաքացիներից և ոչ մեկին իրավունք և հնարավորություն չտրվի ճնշելու անհատական ազատությունը կամ էլ այն սահմանափակի հանուն կեղծ հասկացված ազատության: «Բարեկեցությունը բոլորի համար» և «բարեկեցությունը մրցակցության միջոցով» կարգախոսները կապված են անխզելիորեն: Մեկը նպատակն է, մյուսը՝ այդ նպատակին տանող ճանապարհը:

Սույն ուրվագծերն արդեն ցույց են տալիս սոցիալական շուկայական տնտեսության հիմնադրույթային տարբերությունը դասական լիբերալ տեսությունից: Հարկ է նկատել, որ Էրհարդի սոցիալական շուկայական տնտեսության խորհրդածությունների տեսական ուղղվածությունը մի զգալի մասով սկիզբ է առնում գերմանական սոցիալական դպրոցի հայեցողությունից և հատկապես Ֆրանց Օպենհեյմերից: «Մեր ժամանակի սոցիալ-քաղաքական հիմնախնդիրների նրա վերլուծությունները, - գրում է Էրհարդը, - ինձ վրա թողել է խոր տպավորություն՝ անջնջելիորեն ազդելով իմ հայացքների վրա: Նա «կապիտալիզմը» համարում էր սկզբունք, որը տանում է անհավասարության. թերևս նա որևէ բանի նկատմամբ չի տաժել այնպիսի մեծ նողկանք, ինչպես տխրալի հավասարության: Մյուս կողմից՝ նա մերժում էր կոմունիզմը, որն անխուսափելիորեն տանում է անազատության: Նա ենթադրում էր, որ պետք է գոյություն ունենա երրորդ ուղի, որը կնշանակի երջանիկ սինթեզ՝ ելք: Ես փորձել եմ, գրեթե ամբողջությամբ նրա պատգամներին համապատասխան, սոցիալական շուկայական տնտեսության ձևով ցույց տալ ոչ թե սենտիմենտալ, այլ իրատեսական ուղին»²:

¹ Նույն տեղում, էջ 96:

² Худокормов А., Невский С., Национальные экономические школы в Германии и теория социального рыночного хозяйства, Экономическая политика, 2017, т. 12, № 4, с. 228.

Էրհարդի դիտողությունները զուգորդվում են համապատասխան փաստական տվյալներով՝ ցույց տալով իր տնտեսական քաղաքականության ճշմարտացիությունը, կապված ազգային հարստության աճի արդյունքում բնակչության եկամուտների բարձրացման հետ, ասելիքն ամփոփելով աֆորիզմով. «Ավելի հեշտ է յուրաքանչյուրին տալ մի խոշոր կտոր իր չափերով մեծացող տորթից, քան օգուտ քաղել փոքր տորթի մասին վեճերից, քանի որ այդ ժամանակ ամեն մի օգուտ պետք է փոխհատուցվի որևէ այլ վնասով»:

«Ազգային արդյունքի արդարացի բաշխման» մասին բանավեճերն իրենց հիմքում ունեն աշխատավարձի բարձրացման պահանջը, որը ոչ այլ ինչ է, քան «ձգտում օգուտի համար մյուսների հաշվին»՝ մի կողմ թողնելով, որ այն իբրև նախադրյալ պետք է ունենա աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը: Հենց այս տեսանկյունից է ձև առնում խնդիրը, այլապես «վտանգի տակ կդրվեն մեր առաջընթացի հիմքերը»: Այստեղ է, որ «մրցակցությունը կարող է արգելել դանդաղ եսասիրությանը»: Մտայնության այս ոլորտներում է Էրհարդի սոցիալական շուկայական տնտեսության փիլիսոփայական մեկնակետը, որը թույլ կտա անապահով խավերին մասնակից դառնալու բարեկեցության աճին (կապված սոցիալական նպաստների աճի հետ):

Ի սկզբանե Էրհարդը հետևել է հենց այդ սկզբունքին՝ բացառելով այլ լուծումների բազմազանությունը: Օրինակ՝ ինչպես վկայում է պլանային տնտեսության երկրների փորձը, «ուռճացված բյուրոկրատական ապարատը ոչ միայն կույ է տալիս ազգային եկամտի նշանակալից մասը, այլև ազգային եկամտի վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ այն կոչված չէ մարդկային բարեկեցության բարձրացմանը: Ոչ մի լուրջ մարդ չի պնդի, իսկ առավել ևս ապացուցի, որ վերևի հրամանով գործող պետական տնտեսության սոցիալ-տնտեսական ձեռքբերումները կարող են բարձր լինել, քան շուկայական տնտեսության ժամանակ»¹: Աշխատավարձի մեծությունը կապակից է երկրի տնտեսական հնարավորությունների հետ և կարող է թույլատրելի լինել արդյունքի աճի սահմաններում, այլապես այն կհանգեցնի գների կառուցվածքի խախտումների՝ ծայր տալով ինֆլյացիոն միտումների, և կործանարար կլինի «խնայողությունների կուտակման ձգտման համար»: Վալտեր Օյկենն այն կարծիքին էր, որ ամենալավ սոցիալական քաղաքականությունը չի կարող տալ ամենադրական արդյունքները, եթե մարդու արտադրողականությունը բարձր չէ: Աշխատանքի բաժանման վրա է հիմնված տնտեսական կարգի կարգավորման գործող համակարգի ստեղծումը՝ բոլոր սոցիալական հարցերի կարգավորման կարևորագույն նախադրյալը: «Եթե արդարացի է այն պնդումը, - Էրհարդը վկայակոչում է Օյկենին, - որ բաշխել կարելի է միայն այն, ինչը նախապես ստեղծվել է, ապա բոլոր սոցիալ-ռեֆորմատորները պետք է ամենից առաջ հասնեն բարձր արդյունավետությամբ գործող տնտեսական կարգի: Միայն հետագայում կարող են ծագել այլ պահանջներ: Քանի որ եթե որևէ կարգի պայմաններում բոլոր մար-

¹ Людвиг Эрхард, նշվ. աշխ., էջ 114-115:

դիկ հավասարապես քաղցած են, ապա դա չի հանդիսանում արդարացի բաշխման կամ ապահովվածության կամ որևէ սոցիալական հարցի լուծում: Այդ հարցերը չեն լուծվում վատ կարգի ժամանակ և այն դեպքում, երբ դա համեմվում է էթիկական պճնազարդերով և բոլոր մարդկանց ընդհանուր շահերի կոչերով¹: Այսինքն՝ հասարակությունը պետք է գիտակցի, որ կենսամակարդակի բարձրացումը կապված է ոչ այնքան բաշխման խնդրի, որքան արտադրության, ավելի ստույգ՝ արտադրողականության հետ: Լուծումը պետք է փնտրել ոչ թե բաշխման, այլ ազգային արդյունքի բազմապատկման մեջ:

Այսպիսի հարցադրումն իր մեջ արդեն պարունակում է տնտեսության ապագա վիճակի որոշակի գծերը: Հասարակությունը գտնվում է ժողովրդական տնտեսության «տեխնիկականացման» նոր փուլի նախօրեին՝ կապված ավտոմատացման հետ, որպես երկրորդ արդյունաբերական հեղափոխության, որը ենթադրում է հսկայական պահանջ կապիտալի նկատմամբ: Էրհարդը տեսականորեն առանձնացնում է ֆինանսավորման երեք ուղիներ.

- ֆինանսավորումը կարող է իրականացվել ազատ և դիֆերենցված շուկայի կապիտալների կողմից, որում ամեն քաղաքացի հնարավորության չափով պետք է մասնակից դառնար: Սա համարվում է ավելի դասական և առավել առողջ մեթոդ, երբ կապիտալը ստեղծվում է բազմաթիվ անհատական խնայողություններից,
- ֆինանսավորում գների միջոցով, սպառողների միջոցների հաշվին, որն իր մեջ թաքցնում է սոցիալական-պայթյունավտանգ հնարավորություն, որն էլ այս ուղին ինքնին դարձնում է ոչ նպատակահարմար,
- ֆինանսավորում պետության միջոցների հաշվին, սակայն առանց արտաբաժնային վտանգման և գների մակարդակի խանգարման պետությունը չի կարող տրամադրել ավելին, քան «հարկերի միջոցով կողմնակի ճանապարհով իր քաղաքացիներից վերցրածը»: Այս ուղին ենթադրում է ոչ միայն անփոխհատույց բռնագանձում հսկա կապիտալիստ պետության օգտին, այլև յուրաքանչյուր առանձին քաղաքացու ստրկական կախվածությունը պետությունից²:

Էրհարդի նշած մեթոդներում տրված են և՛ ֆինանսավորման աղբյուրների, և՛ դրանց հետևանքների պատասխանները: Ավելի արգասաբեր կլինի այն, եթե ստեղծվեն անհրաժեշտ նախադրյալներ կապիտալաստեղծման համար: Իսկ դրա պարտադրող ուժը ազգի վստահությունն է քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական կարգի նկատմամբ: Շարքային մարդու համար դա գինն է, որը նա վճարում է կենսական ապրանքների նկատմամբ: Դա հենց այն կետն է, որում հանդիպադրվում են աշխատավարձի հարցում այնպիսի տնտեսական քաղաքականության ճիգերը, որը կոչված կլինի ապահովել այդ կացությունը: Այսպիսի պարագայում աշխատավարձի բարձրացման «գայթակղիչ» թվացող

¹ Նույն տեղում, էջ 117:

² Նույն տեղում, 118-119:

պահանջների բավարարումը կարող է խարխուլել գների կառուցվածքը և ունենալ հակառակ սոցիալական էֆեկտը:

Հետպատերազմյան առաջին տարիներին կազմալուծված տնտեսության ու ֆինանսական համակարգի պայմաններում «Գերմանիան զբաղված էր հաշվարկներով, համաձայն որոնց՝ յուրաքանչյուր շնչին բաժին էր ընկնում հինգ տարին մեկ՝ մեկ ափսե, տասներկու տարին մեկ՝ մեկ զույգ կոշիկ, հիսուն տարին մեկ՝ մեկ կոստյում և այլն», և այն միտքը, թե հումքի հաշվարկների և վիճակագրական տվյալների միջոցով կարել է որոշել ազգի ճակատագիրը ապագայի հեռանկարով, վկայում է միայն տնտեսական պլանավորման կողմնակիցների միամտության մասին: Աճող ինֆլյացիան գների սառեցման միջոցով վերացնելու փորձերը ճիշտ չէին ինչպես գործնական, այնպես էլ խնդրի տեսական գիտակցման առումներով¹:

Դրամական ռեֆորմի իրականացումը դարձել էր անհրաժեշտություն, որպես կարևոր նախադրյալ Գերմանիայի տնտեսության ընդհանուր վերափոխումների համար: 1948 թ. հունիսից սկսում է գործել նոր արժույթ՝ գերմանական մարկը: Ռեֆորմի ընթացքում ամեն մի քաղաքացի կարող էր փոխանակել 60 մարկ 1:1 հարաբերությամբ (սկզբում՝ 40 և ապա երկու ամիս անց՝ 20): Կենսաթոշակները, աշխատավարձը, բնակարանային վարձը վերահաշվարկվում էին 1:1-ի հարաբերակցությամբ: Կանխիկ փողի, խնայողությունների կեսը, ինչպես նաև ձեռնարկությունների փոխառությունները փոխանակվում էին 1:10-ի, մնացածը սառեցվում էր՝ ավելի ուշ փոխանակելով 1:20-ի հարաբերակցությամբ: Ձեռնարկությունները համապատասխան միջոցներ ստանում էին առաջին աշխատավարձը վճարելու համար, հետագայում՝ իրենց գործունեությունից ձևավորված հասույթով: Ընդունվում է «Օրենք տնտեսական կառուցվածքի և տարադրամի ռեֆորմից հետո գների քաղաքականության մասին», որով «աղբարկղն են նետվում տնտեսական կյանքը և գները կարգավորող բազմաթիվ կարգադրություններ»: Դա, Էրհարդի կարծիքով, «ժողովրդի մոտ բարոյական սկզբունքների վերածնունդ էր և տնտեսության առողջացման սկիզբը»: Էրհարդը չի կիսում տեղ գտած այն կարծիքը, թե տնտեսական և սոցիալական հաջողությունները հետևանք են բացառապես դրամական ռեֆորմի և այլ երջանիկ պատահականությունների, այլ ոչ թե իր կողմից տնտեսական քաղաքականության շրջադարձային փոփոխության: Ինչ խոսք, դրամական ռեֆորմի ժամանակ կարևոր էր առկա բոլոր հնարավորությունների օգտագործումը, սակայն յուրաքանչյուր ոչ կանխակալ և առողջ բանականություն ունեցող մարդուն պարզ է, որ վճռական երջանիկ շրջադարձը եղել է երկու բաղադրիչների համակցության արդյունք՝ դրամական ռեֆորմի և շուկայական տնտեսական քաղաքականության:

Էրհարդը վկան էր Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Գերմանիայում ծայր առած հիպերինֆլյացիայի, երբ գները փոխվում էին այնպիսի

¹ Նույն տեղում, էջ 9:

արագությամբ, որ ռեստորանում ճաշելու ժամանակ մատուցողը մի քանի անգամ մոտենում էր և փոխում ճաշացուցակի գները: Նրա մտահոգացած դրամական ռեֆորմը լոկ սկիզբն էր, որը կարող էր հաջողություն ունենալ, եթե նոր փողերը «խորհրդանշեին իրական գնողունակություն» և կարճ ժամանակ անց «չվերածվեին բաշխման կտորները լրացնող թղթի կտորների»: Ռեֆորմը պետք է «ամրակցվի համապատասխան քանակի ապրանքային մասսայով»: Էրհարդը վկայակոչում է մի հատված ֆրանսիացիներ ժակ Ռյուեֆի և Անդրե Պիեռի «Տնտեսություն առանց հրաշքի» գրքից, որում պատկերվում են Գերմանիայի տնտեսության նորոգության արդյունքները ռեֆորմից ոչ շատ ժամանակ անց. «Միանգամայն անսպասելիորեն վերացավ սև շուկան: Յուրափեղկերը լեփլեցուն էին ապրանքներով, գործարանները ծխում էին, իսկ փողոցներում անհամար մեքենաներ էին: Փլատակների մեռյալ լռության փոխարեն ամենուր հնչում էր շինարարության աղմուկը: Արդեն վերականգնման չափերը զարմանք էին առաջացնում, իսկ ավելի շատ՝ նրա հանկարծահասությունը: Այդ վերականգնումը տնտեսական կյանքի բոլոր ճյուղերում սկսվել է հենց դրամական ռեֆորմի օրը: Միայն ականատեսները կարող են պատմել այդ ակնթարթային ազդեցության մասին... Դեռևս նախօրեին գերմանացիները աննպատակ վազվզում էին քաղաքում լրացուցիչ ինչ-որ չնչին սննդամթերք փնտրելու համար: Իսկ արդեն հաջորդ օրը նրանց միտքը սևեռված էր այդ սննդամթերքի արտադրության վրա: Նախօրյակին գերմանացիների դեմքն արտահայտում էր հուսահատություն, հաջորդ օրը ամբողջ ազգը հույսով էր նայում ապագային»¹:

Էրհարդը այսպիսի մի նկատում ունի. «... Տնտեսական երևույթները չեն ենթարկվում մեխանիկայի օրենքներին: Տնտեսությունը չի ապրում սեփական ինչ-որ կյանքով, անհոգի ավտոմատիզմի իմաստով, այն ստեղծում և ձևավորում են մարդիկ: Եթե դա այդպես է, իսկ այլ կերպ լինել չի կարող, ապա ժողովրդական տնտեսության կառուցվածքը և պատկերը չեն կարող չփոփոխվել մեր գործողությունների ազդեցությամբ»²: Ուստի ոչ պակաս նշանակություն է ստանում հոգեբանական ազդեցության խնդիրը: Ավտոմատ կարգավորման «դասական» ազատականների փաստարկները կորցրել են իրենց նշանակությունը: Դրանք միայն թվացող են: Իրականում ժամանակակից հոգեբանությունը լայն հնարավորություն է տալիս տնտեսական երևույթների ճանաչողական խորացումների համար: Պատմական դպրոցի հոգեբանական-էթիկական և տնտեսական ուժերի միասնության առաջադրույթի և XX դարի փորձարարական հոգեբանության ոգով նա նկատում է, թե «ժամանակակից հոգեբանությունն ուղղակի պահանջում է, որ տնտեսական գործընթացները ընկալվեն ոչ միայն որպես մեխանիկական, տեխնիկական գործընթացներ»:

Մարդն է ժողովրդական տնտեսության շարժիչ ուժը, հետևապես վճռորոշ նշանակություն է ստանում, թե ինչպես ենք մենք գործում՝ լավատեսորեն՝ ենք տրամադրված, թե՞ հոռետեսորեն, ինչպիսին է պահվածքը գների բարձրացման

¹ Նույն տեղում, էջ 10-11:

² Նույն տեղում, էջ 126:

կամ իջեցման ժամանակ, ուզում ենք կուտակել՝, թե՛ ծախսել: Դրանք իրենց արտահայտությունն են գտնում տնտեսական ցուցանիշների վրա, իսկ վերջիններս, իրենց հերթին, մարդկանց գործողությունների կերպի վրա: Դա էրհարդին ներկայանում է որպես տնտեսական քաղաքականության մեթոդ, որն առաջիկա տասնամյակների համար դառնալու է գիտության առաջատար ուղղություններից մեկը: Տնտեսության սոցիալ-հոգեբանական կապերի բացահայտումը դարձել է անհրաժեշտություն՝ շուկայի մասնակիցներին բացատրելու, թե ինչպիսի խելամիտ տնտեսական որոշումների կայացումն է համապատասխանում նրանց շահերին: Հոգեբանական ազդակների միջոցով նա միտում ունեւր փոխելու մարդկանց այս կամ այն գործողությունների բնույթն ու դրանով իսկ «վերախմբավորել տնտեսական գործոնները» ժողովրդատնտեսական առավել նպատակահարմարության տեսանկյունից, ինչը բնավ չի հակասում կոնյունկտուրայի քաղաքականության ազատամտական մոդելին: Առավել ևս, որ տնտեսության մեջ կատարվող փոփոխությունները քննելի են ոչ միայն անհատների, այլև, առավել մեծ չափով, հասարակական խմբերի համար¹: Նա մի առիթով նկատել է, թե տնտեսությունը 50 տոկոսով հոգեբանություն է: Նրա կարծիքով, «Տնտեսական համակարգը պետք է լինի ապագադափարայնացված իր մեթոդներում, բայց ոչ նպատակներում»: Հետևապես գաղափարական աշխատանքը պետք է ուղղված լինի ռեֆորմների վերջնական նպատակները մասսաներին տեղ հասցնելուն²: Այս հարթության մեջ նրա հաճախակի ելույթներն ու շրջագայությունները Գերմանիայում ստացել են «հոգևոր մերսում» անվանումը: Նա ազգին կոչ էր անում արագ տնտեսական աճի հետ չտրվել ցանկությունների արագ աճի գայթակղությանը, այլապես «գների՝ աշխատավարձի վրա և աշխատավարձի՝ գների վրա փոխներգործության» անտեսումը կարող է հանգեցնել կործանարար ինֆլյացիոն միտումների: Ի դեպ, աշխատության ամբողջ շարահրանքի ընթացքում էրհարդը մեկ անգամ չէ, որ շեշտում է ինֆլյացիայի վտանգը, ինչը հակադիր էր դեֆիցիտային ֆինանսավորման միջոցով տնտեսությունը կարգավորելու քեյնսյան կոնցեպցիային:

Ինչպես նկատում է Բ. Ջարիցկին, էրհարդը «զգուշավորությամբ էր վերաբերվում քեյնսականության տեսությանը: Ընդդիմադիրների կողմից վարկային լծակների օգտագործման միջոցով «մեկ գիշերվա ընթացքում» լրիվ զբաղվածության և «սոցիալական կորուստների» հարցերը լուծելու քեյնսյան «խեղաթյուրված» շահարկումները ավելին չեն, քան «արկածախնդրություն»: Սխալ է տարածում գտած այն կարծիքը, թե ինֆլյացիան կարող է նպաստել տեխնիկական առաջընթացի արագացմանը: Այդ թվացող շահումի դիմաց վճարը լինելու է շատ թանկ՝ ազատ հասարակության քայքայումը: Հասարակական գործընթացների «մաթեմատիկական կանխատեսելիության թյուր հավատը ոչ քիչ է

¹ Նույն տեղում, էջ 126-128:

² Людвиг Эрхард, Полвека размышлений. Речи и статьи, М., 1996, с. 345 (մեջբերումը կատարված է Владимир Гутник, Политика хозяйственного порядка в Германии գրքից, М., 2002, с. 66.).

նպաստել կոնյունկտուրային քաղաքականության ոչ ճիշտ կողմնորոշմանը»¹: Ճիշտ տնտեսական քաղաքականությունը ստուգվում է «սպառում, խնայողությունների կուտակում և կապիտալների ներդրում» եռանդամ կախվածություններում, որը «հազվադեպ է ճիշտ և ամբողջությամբ ընկալվում»: Եվ Էրհարդը սոցիալական շուկայական տնտեսության առանձնահատկության իր հակումը հակադրում է «մանչեստերյան դպրոցի» ազատամտական հայեցողյանը, թե «գիշերային պահակի» պետությունը մնացել է անցյալում. «Այստեղ, նույնիսկ սկզբունքորեն, ես հավատարիմ եմ մնում այլ կարծիքի. ժամանակակից և իր պատասխանատվությունը գիտակցող պետությունը պարզապես չի կարող իրեն թույլ տալ նորից վերադառնալ «գիշերային պահակի» դերին: Այդ ոչ ճիշտ հասկացված ազատությունը հենց այն էր, ինչը գերեզման է իջեցրել ազատությունն ու ազատ կարգը»²:

Էրհարդը պետության դերը համեմատում է Ֆուտբոլի դաշտում դատավորի դերի հետ, որը կոչված է ոչ թե խաղին մասնակցելու, այլ պահպանելու խաղի կանոնները: Ճիշտ և լավ խաղի էական նախադրյալն այն է, որ խաղացողները հետևեն սահմանված կանոններին: Հարձակվողները պետք է հարձակվեն, այլ ոչ թե կանգնեն դարպասի առաջ այն պաշտպանելու համար, որը կլինի խաղի կանոնների խախտում: Ֆուտբոլային խաղի հանդիսատեսները խաղացողների նկատմամբ կարող են պահանջներ ներկայացնել, եթե, օրինակ, նրանք համաձայնության գան մյուս թիմի հետ, թե որքան գոլ պետք է խփեն: Արդեն հանդիսատեսներն ականատես չեն լինի ազնիվ մրցության, որի համար նրանք վճարել են: Ազնիվ մրցակցության սկզբունքն էլ նա համարում է շուկայական տնտեսության հիմքը³:

Էրհարդի սոցիալական շուկայական տնտեսության կարգի էական բաղադրիչն անձնական ազատության վերաբերյալ հայեցողությունն է: Այս ելակետով է նա տեսնում ազատ տնտեսական կյանքի հարատևության երաշխիքը, եթե «ազգի սոցիալական կյանքում ապահովված է առավելագույն ազատությունը, և առավելագույն չափով դրսևորվում է մասնավոր նախաձեռնությունն ու յուրաքանչյուրի հոգսն իր նկատմամբ»: Սոցիալական քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի մարդու ինքնադրսևորման պայմանների ստեղծմանը, իսկ եթե այն նպատակ ունի «ծնված պահից նրան զերծ պահել կյանքի, ճակատագրի անակնկալներից», ապա հազիվ թե կարելի է նրանից պահանջել կյանքը շարժման մեջ դնող այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ կենսական ուժը, նախաձեռնությունը, ձգտումը արտադրողականության մեջ հաջողության և ազգի ապագայի համար կարևոր նշանակության հատկանիշների դրսևորումների: Դրանում արտահայտվում է նաև կապը տնտեսական և սոցիալական քաղաքականության միջև: Այն, որ սոցիալական քաղաքականությունն ավտոմատ է և չեզոք է ժողովրդական տնտեսության հանդեպ, անցյալի մտայնություն է, որն

¹ Зарицкий Б. Е., նշվ. աշխ., էջ 104-105:

² Людвиг Эрхард, նշվ. աշխ., էջ 128:

³ Նույն տեղում, էջ 77:

ավելի ու ավելի իր տեղը պիտի զիջի այնպիսի սոցիալական քաղաքականությանը, որը սերտ կապի մեջ է տնտեսական քաղաքականության հետ: Դա չի հակասում շուկայական տնտեսության հիմքերին: Հենց դրանում էլ էրհարող տեսնում է սոցիալական շուկայական տնտեսության բարոյական արժեքը: Հարցի տեսական սկզբունքների վրա էլ կերպ է առնում այն մտայնությունը, որպես թե ընդհանրապես մարդկանց բարեկեցությունը խարսխված է կոլեկտիվ պատասխանատվության ձևի վրա: Դա այսպես կոչված «բարեկեցության պետության» մտակառույցն է, որը բոլորի համար կապահովի ոչ այնքան ճոխ, սակայն ապահով կյանք: Բայց գործում է առանձին մարդու՝ իր, ընտանիքի, ծերության ապահովման բնական ձգտումը: Իսկ ո՞ւր կտանի հասարակությանը կոլեկտիվ ապահովվածության սկզբունքը: Այդպիսի սոցիալական կառուցվածքը էրհարող դիտում է անհեռանկար առաջընթացի առումով, դեպի «ես հոգում եմ ուրիշների համար, և մյուսները հոգում են ինձ համար» սկզբունքով մի հասարակական կարգի ստեղծում, որի ժամանակ յուրաքանչյուրը «ձեռքը պիտի մտցնի հարևանի գրպանը»: Այդպիսի պետությունը պարզապես պատրանք է, որը կվերածվի դժբախտության, մարդու մոտ կկորչի նրանում դրված «առաքինության», «մերձավորի նկատմամբ սիրո» հատկությունները: «Բարեկեցության պետության» վերաբերյալ թյուր պատկերացումներում խոսքն իրականում «հարկերի իջեցման և ֆինանսական մարմինների նկատմամբ պահանջների բարձրացման» մասին է: Արդյունքը պետության միջամտության ուժեղացումն է:

Էրհարող բազմաթիվ էջեր է նվիրել սոցիալական քաղաքականության, տնտեսական ու անձնական ազատության, «կոլեկտիվ ապահովության» սկզբունքների և այլ հարցերին՝ ցույց տալով իր դոկտրինայի ընդհանուր և բաժանարար գծերը նեոլիբերալիզմի և «բարեկեցության պետության» հայեցողությունների հետ: «Սոցիալական ապահովությունը, գրում է էրհարող, իհարկե բարիք է, և այն վերին աստիճանի ցանկալի է, բայց այն պետք է հիմնված լինի առաջին հերթին յուրաքանչյուրի սեփական էներգիայի, սեփական նվաճումների, յուրաքանչյուրի առանձին ձգտումների վրա: Սոցիալական ապահովությունը չի նշանակում սոցիալական ապահովություն բոլորի համար, այն չի նշանակում մարդու անհատական պատասխանատվության փոխադրումը կոլեկտիվի վրա: Սկզբում պետք է լինի սեփական անձնական պատասխանատվությունը և միայն այդ դեպքում, երբ պարզվի, որ այդ պատասխանատվությունը անբավարար է կամ անարդյունք, ուժի մեջ է մտնում մարդու նկատմամբ պետության կամ հասարակության պարտավորությունը»: Այս նախադրյալների վրա է նա կառուցում ազգի հետագա առաջընթացի ուղին: Գերմանական ազգի սոցիալական շարժիչը նա արգասաբեր է համարում այն դեպքում, «եթե մենք ձգտենք դրսևորել ավելի շատ սոցիալական գիտակցություն և կենսակերպ, քան չափազանց շատ սոցիալական կոլեկտիվ կամք»¹: Անհատի պահվածքի վերաբերյալ

¹ Գերմանացի տնտեսագետ Հորստ Զիբերտի «Կորբայի էֆեկտը» աշխատությունն այն բացթողումների և ոչ ճիշտ քաղաքականության մասին է, որ խոչընդոտում են երկրի ավելի արդյունավետ զարգացմանը: Նրանում արձարծովող հարցերը շատ են: Տվյալ դեպքում խոսքը վերաբեր

հայացքների հավատամքը արտահայտված է հետևյալ տողերում. «Ես ուզում եմ օգտագործել իմ ուժերը և ցույց տալ, թե ինչի եմ ես ընդունակ, ես ուզում եմ այս կյանքում ինքս գնալ դիսկերի, ես ուզում եմ ինքս պատասխանատու լինել իմ ճակատագրի համար: Պետություն, հոգ տար այն բանի համար, որ ես ունենամ այդպիսի հնարավորություն»^{*}:

* *
*

Էրհարդի աշխատությունն ուշագրավ դիտողություններ է պարունակում Եվրոպայում սկիզբ առած ինտեգրացիոն գործընթացների վերաբերյալ, թե ինչ սկզբունքներ է ենթադրում այդ կառույցը: Եվրոպական երկրներն ունեն իրենց առանձնահատկությունները, և որքան էլ ինտեգրացիան անհրաժեշտություն է, որպես կարևոր պայման հենց «ապագա Եվրոպայի համար», այն պետք է կառուցված լինի բազմաթիվ գործոնների հաշվառման հենքի վրա. «Մենք Եվրոպայի ինտեգրացման կարիք ունենք, քան երբևէ, այն պարզապես դարձել է անհրաժեշտություն: Բայց Եվրոպայի լավագույն ինտեգրացիան, որ ես ինձ կարող եմ պատկերացնել, պիտի կառուցված լինի ոչ թե տարբեր տեսակի կազմակերպությունների և գերատեսչությունների ստեղծման և ոչ էլ բյուրոկրատական աչալրջության վրա. նրա նախադրյալն առաջին հերթին ազատ միջազգային տնտեսական կարգի վերականգնումն է, որն առավել լավ ու լրիվ իր արտահայտությունը կգտնի տարադրամի ազատ փոխանակության մեջ: Տարադրամի ազատ փոխանակումը ինքնին ենթադրում է ապրանքների, ծառայությունների և կապիտալի ազատ շրջանառություն»¹: Աշխարհը և, մասնավորապես, կյանքը կանգնած են բազմաթիվ հնարավորությունների առջև, էական է, որ օգտագործվեն այդ հնարավորությունները: Այս իմաստով ինտեգրացիան

րում է սոցիալական ապահովության խնդիրներին: 1970-80-ական թվականներին Գերմանիայում զարգանում էին համընդհանուր բարեկեցության պետության ուժեղ սկզբունքները: Սոցիալական ապահովության բարձր վճարումները, առաջ էին բերել ֆինանսավորման դժվարություններ՝ բացասական ներգործություն ունենալով ինչպես բուն սոցիալական ապահովագրության համակարգի, այնպես էլ զբաղվածության և գործազրկության վրա: Սոցիալական ապահովության կեղծ խթանների արդյունքում աշխատանքի շուկան դարձել էր «ոչ գրավիչ», «կրճատվել էին աշխատանքի շուկայում լրացուցիչ աշխատավարձ ստանալու խթանները» (տե՛ս Хорст Зимберт, Эффе́кт ко́бры, М., 2005, с. 122-146): Խոսելով նույն երևույթի մասին՝ Կարեն Իլզե Հորնը վկայակոչում է Լյուդվիգ Էրհարդին, որը դեռևս 1960-ական թվականներին կասկած էր հայտնում, որ «սոցիալական արդյունքի մեջ ունենալով պետական ծախսերի 40 տոկոսանոց բաժինը, մենք հանդիսանում ենք ոչ կոմունիստական աշխարհում առաջատարի դիրքեր զբաղեցնող երկիր... իսկ հետո այդ 40 տոկոսը կդառնա 45 կամ 50 տոկոս: Դուք առաջվա նման հավատում եք այն բանին, որ այդ դեպքում էլ կապահովվի լիբերալ կարգը, որ մեր ժողովուրդն այդ ժամանակ էլ դեռևս կազմված կլինի մարդկանցից, որոնք, տնօրինելով հոգևոր և նյութական անկախության, կարող են մնալ դեմոկրատական իմաստով իսկական քաղաքացիներ» (տե՛ս Карен Ильзе Хорн, Социальное рыночное хозяйство. все, что вам нужно знать о неолиберализме, М., 2017, с. 145):

^{*} Մեջբերումը կատարված է Карен Ильзе Хорн, Социальное рыночное хозяйство գրքից, М., 2017, с. 189:

¹ Людвиг Эрхард, նշվ. աշխ., էջ 152:

ինքնանպատակ ինչ-որ գործընթաց չէ, և կարևոր է, թե ինչպիսին պիտի լինի նրա ձևավորման ընթացքը, ինչպես պիտի ընթանա երկրների միջև ինտեգրացիոն կապերի որոնումը՝ «առանձին մասնակի միավորների գումարման ճանապարհով (քարածխի և պողպատի եվրոպական միավորման օրինակով), թե՛ այնպիսի հիմքերի ստեղծման, որը կտանի իսկական և լրիվ ինտեգրացիայի: Առաջին հերթին դա վերաբերում էլ վայրուտային քաղաքականության համաձայնեցվածության սահմանմանը, որը որպես թե իր մեջ խտացնում է տնտեսությունների ամբողջ շարժը որպես մի միասնություն»: Ժողովրդական տնտեսությունն էրհարդրին ներկայանում է որպես ավելին, քան «առանձին արկղերից բաղկացած կառույց»՝ առանձին ոլորտների կարգավորման ձևերով: Այն մարմնավորում է ինչ-որ ամբողջություն և անբաժանելի ինչ-որ ֆունկցիա՝ իր բազմապիսի ներքին կապերով ու հարաբերություններով: Այստեղ գործը վերաբերում է տարասեռ, մարդկանց միջև և նյութական կարգի հարաբերություններին, որոնց միջև կապը չի կարող խարխլվել, որպեսզի հետո կամայական ձևով նորից միավորեն: Սա կարևոր նկատառում է, որը փարատում է ինտեգրացիայի վերաբերյալ պարզունակ պատկերացումը, երբ երևույթներն ընկալվում են նեղ շփումներով: Դրանով պիտի բացատրել այն մտայնությունը, թե ինտեգրման արդյունքում ազատ մրցակցությունը կարող է վտանգավոր լինել խոշոր մասշտաբներով շուկայի ստեղծման պարագայում կապված մրցակցության անհավասար պայմանների առկայության հետ, հետևապես նախքան ազատ մրցակցությանն ընթացք տալը անհրաժեշտ է վերացնել այդ անհավասարությունը կամ տարբերությունները բերել մի ընդհանուր մակարդակի:

Տնտեսական-սոցիալական կյանքի երևույթները պայմանավորող պատճառները բազմազան են ու բազմաթիվ, գործում են միասին, հաճախ հակառակ ուղղություններով և անընդհատ փոփոխվում են: Դրանք էլ ինքնին բացառում են մրցակցության համար հավասար պայմանների ստեղծման պատրանքը: Ուստի ենթադրել, թե «մրցակցության վրա հիմնված աշխարհում ժողովրդատնտեսական կյանքի բոլոր մասնակիցների համար կարելի է ստեղծել առանձին գործոնների բնագավառում արտադրական ծախքերը որոշող միատեսակ ելակետային պայմաններ», ավելին չէ, քան պատրանք. «Ողորմած Աստված այդ հարցում իր գործն արել է ոչ այնքան վատ՝ մի ժողովրդի տալով ավելի շատ, մյուսներին օժտելով այլ առավելություններով»: Եվ նա հարցը տեղափոխում է կիրառական ոլորտը՝ նկատելով. «Ինչպես էլ որ զուգորդվեն ծախքերի առանձին հոդվածները, գնի մեջ նրանք կգտնեն իրենց ինտեգրացիան: Միայն գինն է (որում բնականորեն իր արտահայտությունն է գտնում նաև որակը) աշխատանքի և նվաճումների գնահատման տնտեսական մասշտաբը: Ուստի չի կարելի ինտեգրացիան հասկանալ լոկ որպես մեխանիկական կամ քանակական ինչ-որ բան, այլապես մենք շատ շուտով կվերադառնանք անցյալի մեղքերին և թերություններին: Բոլոր նրանց համար, ովքեր առողջ են դատում, ինտեգրացիան նշանակում է ազատ և լայն ընդգրկումներով մրցակցություն, նշանակում

է տնտեսական համագործակցություն ֆունկցիոնալ ավելի բարձր մակարդակում»¹:

Էրհարդը չէր ընդունում եվրոպական երկրների ինտեգրացիայի հարցում «վաղաժամ իդեալների արմատավորման քաղաքականությունը»: Մինչդեռ «ներդաշնակեցման» վտանգավոր գաղափարներով փորձեր են արվում տնտեսական հարաբերությունները հավասարեցնել, արտադրության բոլոր ծախսերի համար գծել նույն մակարդակը՝ սկսած «Սիցիլիայից մինչև Ռուրի ավազանը»: Դա, նրա կարծիքով, պարզապես վկայում է տնտեսական օրենքների չիմացության մասին: Եթե նույնիսկ ինչ-որ արհեստական մանիպուլյացիաների միջոցով ինչ-որ մի կետից սահմանվեն միևնույն ելակետային պայմանները, ապա անմիջապես կհաջորդեն փոփոխությունները, քանի որ երբեք հնարավոր չէ ընդհանուր հայտարարի բերել մարդկանց և ժողովուրդների կողմնորոշումներն ու պահվածքը՝ կապված «խնայողությունների կուտակման և սպառման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, աշխատասիրության հետ, նույնիսկ ընդհանուր շուկայի պայմաններում»: Դա նշանակում է, որ ներդաշնակեցման վերաբերյալ դատողությունները չեն ուղեկցվում տեսական հիմնավորումներով: Դրանք ոչ միայն պատրանք են, այլ անմտություն՝ «հավատալ, թե «բնական տրվածքները ենթակա են ուղղումների»: Նման մոտեցումներով աշխատանքի միջազգային բաժանման առավելությունները կմնան չիրացված, իսկ պետությունների միջև փոխանակությունը՝ ավելորդ: Սակայն այդ կարգի ըմբռնումները ենթադրում են նաև մի այլ նկատառում, այսպես կոչված «սոցիալական ռոմանտիկա», երկրների սոցիալական ներդաշնակության իրագործում: Իսկ տրամաբանությունը ենթադրում է, որ «սոցիալական ներդաշնակության խնդիրը կանգնած է ոչ թե ինտեգրացիայի սկզբում, այլ վերջում, այն իրագործելի է ոչ թե հորինված մտակառույցների, այլ առաջադիմող ինտեգրացիային զուգահեռ ապրելակերպի և կյանքի նկատմամբ հայացքների մերձեցման միջոցով: Ու թեև ես դրականորեն եմ վերաբերվում ընդհանուր շուկային, այնուհանդերձ հավատարիմ եմ այն կարծիքին, որ նույնիսկ այդպիսի ինտեգրացված եվրոպայում կյանքի ու արտադրության պայմանները երբեք չեն լինելու միասնական ու միանման: Մի հայտնի իմաստով, ընդհակառակը, ընդհանուր շուկայի կոչումը հիմնված է այդ երկրներից յուրաքանչյուրին հատուկ տարբեր աշխատունակությունների և տարբեր բնական ու կառուցվածքային առանձնահատկությունների հնարավորությունների օգտագործման անհրաժեշտության վրա»²:

* * *

«Գերմանական հրաշքի» տասնամյակներին հատկացվում է 1948-67 թթ. ժամանակահատվածը: Էրհարդին փոխարինում է Կարլ Շիլլերը, որը, ունենալով «Մրցակցություն՝ որքան հնարավոր է, պլանավորում՝ որքան անհրաժեշտ է»

¹ Նույն տեղում, էջ 153:

² Նույն տեղում, էջ 154:

նշանաբանը, փորձում էր կապակցել չկապակցվողը՝ ազատությունը և նեոքեյնսականությունը, մրցակցությունը և պլանավորումը, նեոլիբերալիզմն ու նեոքեյնսականությունը¹:

Թերևս, այդ փոփոխությամբ պիտի բացատրել 1971-ին Լյուդվիգ Ֆոն Միզեսի 90-ամյակին նվիրված Էրհարդի «Մտորումներ շուկայական կարգի մասին» հոդվածը, որում անդրադարձ է կատարվում սոցիալական շուկայական տնտեսության ակունքների և բովանդակության սահմանների հարցերին: Շուկայական տնտեսությունը՝ որպես լիբերալ սկզբունքի կարգ, իր ձևավորումը սկսել է միջին դարերից, երբ սկսվում է անցումը կյանքի խիստ հիերարխիկ կապերից մերկանտիլիզմին, որը, ապահովելով թեկուզ սահմանափակ հնարավորություն անհատական զարգացման համար և հիմնված լինելով «հզոր պետական և ազգային գիտակցության վրա ... պետական իշխանությունն առաջին անգամ վերածեց տնտեսական կարգի գործոնի»: Սակայն հայտնի է, որ ժամանակակից հասկացությամբ շուկայական տնտեսությունը սկիզբ է առել լիբերալիզմի ձևավորման հետ, որը ծայր տվեց նոր հասկացությունների. ամենազոր պետության փոխարեն՝ քաղաքացիական իրավունքներ, վերևների հրամանատարական իշխանության փոխարեն՝ քաղաքացիների ազատ որոշումներ: Տնտեսական զարգացումն ունի իրեն իմանենտ օրենքները, և միայն գործողությունների պատշաճ ազատության պայմաններում կարելի է հասնել հասարակության բարեկեցության: Էրհարդը դրանում է տեսնում Ադամ Սմիթի, Դավիդ Ռիկարդոյի և Ժան Բատիստ Սեյի ուսմունքի այն հեղափոխական նշանակությունը, որը ոչ միայն «շարժել է աշխարհը, այլ նաև ամբողջությամբ վերափոխել այն»: Դրանում նրանք բացահայտել են այն տնտեսական փոխկախվածությունները, որոնք բացարձակ գերակայություններ ունեն այսպես կոչված մաքուր տնտեսական համակարգում: Կարծես անտեսվել էր տնտեսական գործընթացի վրա քաղաքական գործոնների ազդեցությունը, որոնց արդյունքում, հատկապես ինդուստրացման ժամանակներում ուժեղացող «սոցիալական հակամարտությամբ» պայմանավորված, նորոգություն էր պարտադրվում լիբերալիզմի հայեցակարգում: Փոխվեցին տնտեսական ազատության և սոցիալական արդարության վերաբերյալ պատկերացումները: Եվ այդ հարցում Էրհարդը հատկապես արժևորում է Գերմանիայի ֆրայբուրգյան դպրոցի և նրա գլխավոր տեսաբան Վալտեր Օյկենի ներդրումը: «Լիբերալիզմի թերությունները, - գրում է Էրհարդը, - կայանում են ոչ թե մտածողության սխալներում, այլ սոցիալական ու իրավական հայացքների նկատմամբ ոչ ճիշտ մոտեցման մեջ, որոնք երբեմնի եղել են ճիշտ, իսկ հետո ժամանակի հետ դարձել են ավելի շատ անհիմն: Եթե սկզբում շուկայում խաղակիցների անհավասարությունը թույլ էր տալիս աշխատուժն օգտագործել անողորմաբար, ապա ավելի ուշ խղճի արթնացումը ստիպեց տեսնելու այդպիսի պահվածքի սոցիալական վնասը և հասարակությանը ակ-

¹ Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России, М., 2007, с. 14.

տիվացնելու դրա դեմ պայքարի»¹: Այս իմաստով ֆրայբուրգյան դպրոցը մրցակցության հարցը նորից դարձնում է քննության առարկա: Եվ էրհարդը նկատում է, թե սկզբնական լիբերալ մտայնության և շուկայական տնտեսության ժամանակակից ըմբռնումները, հատկապես կապված սոցիալական շուկայական տնտեսության հետ, ճշգրտման կարիք ունեն: Վերջինիս համար կարևոր նշանակություն ունեն հավասարակշռության պահպանման ոչ միայն տեխնիկական, ավտոմատ կարգավորման մեխանիզմները, այլ նաև հոգևորի և բարոյականի ներկայությունը: Գների ազատ ձևավորման միջոցով պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության պահպանումը քիչ է «հասարակական կարգի արդարացման կամ գաղափարական բովանդակության հարստացման համար»: Դա է, որ կանխորոշում է այն մոտեցումը, թե տնտեսության մեջ մասնավոր նախաձեռնությունը դեռևս չի նշանակում, թե միայն առանձին անհատների որոշումներն են դեր խաղում: Որքան էլ կոլեկտիվ հիմունքներով (օրինակ՝ բաժնետիրական ընկերություններում) որոշումներ ընդունվեն, այնուամենայնիվ նորարարական, իսկական ստեղծագործական գաղափարները «միշտ էլ ունեն անհատականության կնիք»: Հենց այս տեսակետից պիտի տրվի շուկայական տնտեսության արդյունավետության գնահատականը՝ ի հակակշիռ կոմունիստական երկրների, որոնցում ամենակարևորը ենթարկված է կոլեկտիվի համահավասարեցման միջին թվաբանական սկզբունքին: Այդ երկրներում նույնպես առկա են բարձր որակավորման մասնագետներ, սակայն բացակայում են «ձեռնարկատերերի հատուկ կատեգորիայի մարդիկ», որոնք կարող են գործել միայն ազատ շուկայի պայմաններում: Այդ երկրները չեն կարող բավարարել արևմտյան պատկերացումներին համապատասխան հասարակ պահանջմունքները: Սոցիալական շուկայական տնտեսության մեջ պիտի տեսնել այն անմիջական կապը, որն առկա է ձեռնարկատիրական գործունեության, բարեկեցության և սոցիալական պաշտպանվածության միջև:

Ինչպես նկատել ենք, ֆրայբուրգյան դպրոցի հայեցողության մեջ հաճախ է շրջանառվում «կարգ» հասկացությունը: Այն, նկատում է էրհարդը, նպատակ ունեն «տափակ, անհոգի պրագմատիզմին հակադրելու հոգևոր կարգի պաշտամունքը»: Տեղի է ունենում տնտեսական մտածողության որակափոխություն: Կարծես ուղենիշ է դարձել ոչ այնքան համակարգի կատեգորիաներով, որքան «ռեզլամենտացիաներով» մտածողությունը: Ստեղծվում են բազմաթիվ ազգային և միջազգային մասշտաբի հաստատություններ, որոնք նպատակ ունեն հասարակական-տնտեսական և սոցիալական կյանքը հասցնելու կատարելության՝ պետության միջամտության միջոցով վերացնելով «անարդարությունները»: Իսկ դա խախտում է իրերի բնական կարգը, ու թերևս դրանով պիտի բացատրել, որ «մեր այսօրվա հասարակությունը, որն այնքան սիրում է ընդգծել իր արդիականությունը, մշտապես ցանկանում է ուղղել Աստծուն, կամ, եթե կցան-

¹ Эрхард Л., Мышление порядка в рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы, с. 33.

կանք, նրա ստեղծագործությունը»¹: Տնտեսական կյանքը շարժողը մրցությունն է՝ որպես ընտրության ամենաօգտավետ սկզբունք՝ հակառակ այն կարծիքի, թե «հավասարության համար իշխանությունը պետք է կարգավորի մարդկային անհատների կենսական հնարավորությունները»: Էրհարդը կարծես վերջավորում է իր հայեցողությունը. «Թող ինձ մեղադրեն սուբյեկտիվիզմի մեջ, որ ես, կյանքի կոչելով սոցիալական շուկայական տնտեսությունը, փորձել եմ միացնել ազատությունը կարգի հետ, որպեսզի հաստատվի մեծ արդարություն: Կարգը մենք հասկանում ենք ոչ միայն և ոչ այնքան որպես թեմատիկ հասկացողությանը իրավակարգ, այլև որպես հանրության կյանքի կարգ: Այն կարելի է մեկնաբանել և՛ նեղ, և՛ լայն առումներով, ընտանիքից մինչև պետություն՝ փոխելով իր ձևը, բայց վերջին հաշվով՝ ո՛չ էությունը և ո՛չ էլ բովանդակությունը: Դա նշանակում է, որ մարդկային հանրության ցանկացած ձև պահանջում է պարտադիր «խաղի կանոններ»: ... Կարող են հարցնել, թե ինչպես հաշտեցնել ազատությունը կարգի հետ: ... Ես բազմիցս հայտարարել եմ, որ կարգն առանց ազատության ծնում է չափազանց շատ հարկադրանք, իսկ ազատությունն առանց կարգի սպառնում է չափազանց հեշտ վերածվել քաոսի: Պատմությունը բավական օրինակներ է տալիս մեկ և մյուս դրույթի վերաբերյալ...»²: Տեսական այս պատկերացումներին հաջորդում է նրա այն հետևությունը, թե «... շուկայական տնտեսությունը մեխանիկական սկզբունք չէ, այլ ավելի շուտ կացութաձևի արտահայտություն, կյանքի կարգ՝ հիմնված համոզմունքների և բարոյականության, ազատության և իրավունքի վրա»³: Այսինքն՝ նյութական կապակցություններից շատ ավելի լայն հասկացություն:

* *
*

«Բարեկեցություն բոլորի համար» աշխատության մեջ այսպիսի մի գլուխ կա՝ «Բարեկեցությունն արդյո՞ք տանում է նյութապաշտության», որն ուղղված է սոցիալական շուկայական տնտեսության քննադատների այն կարծիքին, թե այն մարդկանց մղում է դեպի կործանարար նյութապաշտության: Էրհարդը նկատում է, թե տնտեսական գործընթացներում զբաղված մարդկանց ստեղծարար գործունեությունը տնտեսական և սոցիալական բովանդակություն է ստանում միայն լավի և ավելի ազատ կենսակերպի ստեղծման ճանապարհին. «Մենք եզրհատական բուրգեր ենք կառուցում ոչ թե բուրգեր կառուցելու համար, դա ինքնանպատակ չէ... Ամեն մի նոր մեքենա, էլեկտրակայան, նոր աշխատատեղ... ի վերջո ծառայում է մարդու հարստացմանը, սոցիալական շուկայական տնտեսությունում ապրող և աշխատող բոլոր մարդկանց համար»⁴: Տնտեսությունում, որում ոչինչ չի արտադրվում, եկամուտներ լինել չեն կարող: Այն, ինչ արտադրվում է, պետք է ունենա իր սպառումը: Հետևապես «ակտիվ և լավա-

¹ Տե՛ս Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы..., с. 36.

² Նույն տեղում, էջ 37:

³ Նույն տեղում, էջ 40:

⁴ Людвиг Эрхард, Благополучие ..., էջ 120:

տեսական սպառողական դինամիկությունը այն բանի նախադրյալն է, որ ժողովրդական տնտեսության մեջ մշտապես և օպտիմալ ձևով օգտագործվում են տնտեսական գործունեության հնարավորությունները, այդպիսի տնտեսության մեջ են ի հայտ գալիս ձգտումը՝ ամրապնդելու աճի ուժերը, և առաջընթացի ձգտումը: Միայն «սպառման կամքի» ձգտումը թույլ կտա արտադրության անխափան զարգացման և կնպաստի ռացիոնալացման ձգտման պահպանմանն ու արտադրողականության բարձրացմանը»:

Խնդիրը, ըստ էության, հանգում է նյութականի և հոգևորի խնդրին: Էրհարդը այդ կապը տեսնում է այն պարզ ճշմարտության մեջ, որ միայն բարեկեցությունն է մարդուն վեր բարձրացնում պրիմիտիվից և պայմաններ ստեղծում, նրան կտրում միայն նյութականի մասին մտածողությունից: Եվ քանի դեռ բարեկեցության բարձրացումը ոչ միայն ձգտում է լավ կյանքի, այլ նաև հասնելու ավելի բարձր արտադրողականության, ապա տեղ ունի ներդաշնակություն: Հակառակ դեպքում միտումը դառնում է վտանգավոր, սոցիալական տեսակետից՝ ոչ իրական և կորցնում իր «բարոյական հիմնավորվածությունը»: Նյութապաշտության և հոգևորի առումով հանդիպադրվում են երկու ըմբռնումներ: Էրհարդի կարծիքով բանվորների և հասարակության մյուս շերտերի նյութական բարձրացումը բացարձակ առավելություն է: Մի այլ կարծիքով՝ սոցիալական շուկայական տնտեսությունը սրում է նյութապաշտության պահվածքը: Էրհարդը միանգամայն պարզ հետաքրքրասիրությամբ փարատում է հարցի ավելորդ երկիմաստությունը. «...Արդյո՞ք նշանակում է, թե ռադիոընդունիչի, փոշեկուլի, սառնարանի և այլնի առկայությունը ունևոր մարդու մոտ ինչ-որ այլ բան է, քան բանվորի բնակարանում: Կամ դա մի դեպքում քաղաքակրթության և մշակույթի արտահայտություն է, իսկ մյուս դեպքում՝ նյութապաշտական մտայնության հատկանիշ»¹: Կամ «...եկամտի շահը չի հանդիսանում սպառման վրա ծախսերի բարոյական գնահատման ո՛չ մասշտաբը, ո՛չ էլ չափանիշը: Ես չգիտեմ նաև այն, թե բարեկեցության և հարստության արդյունքում մարդու հոգուն, իբրև այդպիսին, ինչու և ինչ աստիճանի վտանգ կարող է սպառնալ: Այդ դեպքում անհրաժեշտություն կլիներ պատասխան հարցը՝ եկամտի ո՞ր չափից սկսած մարդու հոգին այլևս չի գտնվում վտանգի մեջ»²:

Էրհարդը դիտողություններ ունի աղքատության, նյութական ու հոգևոր կախվածության, մարդու ազատության ու ստեղծագործելու կապի և այլ հարցերի մասին: Սակայն ձգտումը, որին նա դավանում է, «նպատակ ունի ժողովրդի լայն շերտերի համար ապահովելու ավելի շատ բարեկեցություն, բայց ոչ Աստվածաշնչում ենթադրվող հարստությունն ու առատությունը, որոնք ճանապարհ են բացում ցոփության և արատների»³:

---

¹ Նույն տեղում, էջ 122:
² Նույն տեղում:
³ Նույն տեղում, էջ 123:

Լյուդվիգ Էրհարդի սոցիալական շուկայական համակարգի մոդելը իր հիմքում ունի հետևյալ սկզբունքները.

- սոցիալական շուկայական տնտեսությունը պյուրալիստական, հաշտարարական կարգի մոդել է, որը հիմնվում է ոչ թե դասական տնտեսագիտության *laisser-faire* լիբերալ մտայնության սկզբունքի վրա, այլ կոչված է հաղթահարելու սոցիալական առաջընթացի և ազատ ձեռներեցության հակադրությունը:

- Սոցիալական շուկայական տնտեսական կարգի էական բաղադրիչն անձնական ազատությունն է. սա է ազատ տնտեսական կյանքի հարատևության երաշխիքը, եթե «ազգի սոցիալական կյանքում ապահովված է առավելագույն ազատությունը, և առավելագույն չափով դրսևորվում են մասնավոր նախաձեռնությունն ու յուրաքանչյուրի հոգսն իր նկատմամբ»: «Որքան տնտեսությունն ազատ է, այն առավել սոցիալական է»:

- «Բարեկեցությունը բոլորի համար» և «բարեկեցությունը մրցակցության միջոցով»: Մեկը նպատակն է, մյուսը՝ այդ նպատակին տանող ճանապարհը:

- Հասարակությունը պետք է գիտակցի, որ կենսամակարդակի բարձրացումը կապված է ոչ այնքան բաշխման խնդրի, որքան արտադրության, ավելի ստույգ՝ արտադրողականության հետ: Լուծումը ոչ թե բաշխման, այլ ազգային արդյունքի բազմապատկման մեջ է: «Ավելի հեշտ է յուրաքանչյուրին տալ մի խոշոր կտոր իր չափերով մեծացող տորթից, քան օգուտ քաղել փոքր տորթի մասին վեճերից, քանի որ այդ ժամանակ ամեն մի օգուտ պետք է փոխատուցվի որևէ այլ վնասով»:

- «Գիշերային պահակի» պետությունը մնացել է անցյալում: Տնտեսությունը գործում է ոչ թե «անհոգի ավտոմատիզմի» սկզբունքով, այլ այն ձևավորում է պետությունը՝ նման ֆուտբոլի դաշտում դատավորի հետ, որը կոչված է ոչ թե խաղին մասնակցելու, այլ պահպանելու խաղի կանոնները: Մարդկային հանրության ցանկացած ձև պահանջում է պարտադիր «խաղի կանոններ», ...կարգն առանց ազատության ծնում է հարկադրանք, իսկ ազատությունն առանց կարգի սպառնում է չափազանց հեշտ վերածվել քաոսի: Մրցակցությունը՝ որպես դրդիչ ուժ, իսկ ազատ գները՝ որպես կարգավորիչ, պետք է երաշխավորվեն համապատասխան օրենքներով:

- Սոցիալական ապահովությունը վերին աստիճանի բարիք է, բայց այն պետք է հիմնված լինի առաջին հերթին յուրաքանչյուրի սեփական էներգիայի, սեփական նվաճումների, յուրաքանչյուրի առանձին ձգտումների վրա: Սոցիալական ապահովությունը չի նշանակում սոցիալական ապահովություն բոլորի համար, այն չի նշանակում պատասխանատվության փոխադրումը կոլեկտիվի վրա: Սկզբում սեփական անձնական պատասխանատվությունը, և միայն այն դեպքում, երբ պարզվի, որ այդ պատասխանատվությունը անբավարար է կամ անարդյունք է, ուժի մեջ է մտնում մարդու նկատմամբ պետության կամ հասարակության պարտավորությունը: Ազգի սոցիալական շարժիչը ավելի արգա-

սաբեր կլինի այն դեպքում, եթե «դրսևորենք ավելի շատ սոցիալական գիտակցություն և կենսակերպ, քան չափազանց շատ սոցիալական կոլեկտիվ կամք»:

«Տնտեսությունը հիսուն տոկոսով հոգեբանություն է»: «Տնտեսական համակարգը պետք է լինի ապագադափարայնացված իր մեթոդներում, բայց ոչ նպատակներում՝ ուղղված ռեֆորմների նպատակները վերջնական մասսաներին տեղ հասցնելուն»:

* *
*

Լյուդվիգ Էրհարդի անվան ֆոնդի տնօրեն Հ.Վյունշեն վկայակոչում է մի դրվագ, որ Էրհարդը գրույցների ժամանակ սիրում էր կրկնել Ֆոյերբախի մասին Կարլ Մարքսի այն թեզը, թե փիլիսոփաները լոկ տարբեր եղանակներով բացատրել են աշխարհը, խնդիրը կայանում է այն փոխելու մեջ¹: Նրա ռեֆորմները կառուցված էին տնտեսական կյանքի իրական ընթացքի, այլ ոչ թե հաճախ ոչինչ չասող գիտական կոչված, բայց, իր իսկ խոսքերով, «կյանքից չափազանց հեռու», ինչ-որ պատրաստի ու սխեմատիկ, որոշակի պատճառահետևանքային կապերի վրա: Ոչ պատահականորեն նրա քաղաքականությունը ընդունելություն չէր գտնում գիտության ոլորտում, ոչ ոք նրան հրապարակային չէր առարկում, բայց և ոչ ոք չկանգնեց նրա կողքին: Սոցիալական շուկայական տնտեսության նրա կոնցեպցիան լուրջ չէր ընդունվում՝ որպես ոմանց գիտական դրույթների և եզրակացությունների «փորձարարական ապացույցներ»՝ ավելի շուտ մշակումներ կատարելով «այլընտրանքային» ուղղություններով:

Գրականության մեջ հաճախ սոցիալական շուկայական տնտեսության կոնցեպցիան կապում են ֆրայբուրգյան դպրոցի մշակումների հետ: Հ.Վյունշեն նկատում է, թե «Էրհարդը իր սեփական հայացքներն ուներ շուկայի պայմաններում տնտեսական քաղաքականության վերաբերյալ: Դրանք խորը արմատավորված էին այն սոցիալ-փիլիսոփայական, սոցիալ-էթիկական և սոցիալ-հոգեբանական դիտողություններում, որոնք անհնար է առանձնացնել նրա սոցիալական շուկայական տնտեսության կոնցեպցիայից»: Օյկենն անհրաժեշտություն էր դիտում սոցիալական քաղաքականության նոր հայեցակարգի մշակումը: Սակայն այն ժամանակ, երբ «լոկ նա շարադրում էր դրա անհրաժեշտությունը, Էրհարդը իր սոցիալական շուկայական տնտեսությամբ դնում էր այդպիսի նոր սոցիալական քաղաքականության հիմքը»²: Վերը նշվածը բնավ չի նշանակում, թե Էրհարդի հայացքները մեկուսի էին ժամանակի տնտեսագիտական մտքի որոնումներից ու նստվածքներից: Թերևս, տնտեսագիտական դպրոցների առաջադրած դրույթների նրա մոտեցումներում պիտի տեսնել սեփական հայացքի ձևավորման առանձնահատկությունը: Այսպես՝ ֆրայբուրգյան դպրոցի՝ Վալտեր Օյկենի և նրա ընկերների (որոնցից մի մասի հետ իրականացվել են ռեֆորմները) ծառայությունը տեսնում էր այն բանում, թե «քաղաքատնտեսու-

¹ Вюнше Х. Ф., Социальное рыночное хозяйство: представления о хозяйственном порядке ..., СПб и Социальное рыночное ..., с. 142.

² Նույն տեղում, էջ 140.

թյունը վերադարձրել են կարգի մտածողությանը... որպեսզի տափակ պրագմատիզմին հակադրվի հոգևոր կարգի պաշտամունքը»¹, կամ փորձել «գրեթե ամբողջությամբ», սոցիալական դպրոցի հայտնի տեսաբան Ֆրանց Օպենհեյմերի «պատգամներին համապատասխան, սոցիալական շուկայական տնտեսության ձևով ցույց տալ ոչ թե սենտիմենտալ, այլ իրատեսական ուղին»², կամ Քեյնսի տեսության զգուշավոր մոտեցումներով հակադրվել իր ընդդիմադիրներին, կամ անհամաձայնություններ ունենալ Ֆրիդրիխ Հայեկի ազատական հայեցողության ծայրահեղությունների հետ և այլն: Ռեֆորմների ուղին պիտի լիներ տեսությունից եկող իմաստավորումներով ու դժվար գործնական իրացումների մեջ:

Մյուլլեր-Արմակը մի առիթով նկատել է, թե «մեր տեսությունն արստրակտ է, այն հասարակական ճանաչման կարժանանա միայն այն դեպքում, եթե ձեռք բերի կոնկրետ իմաստ և փողոցում ցանկացած մարդու ցույց տա, որ դա նրա համար լավ է»: Դա հաջողվել է անել Էրհարդին: Ֆրանսիացի գրող Ֆրանսուա Մորիակը նկատում է. «Պետական գործիչները նման են վիրաբույժների, որոնց սխալները մահացու են»: Էրհարդը չսխալվեց: Զուգորդելով ռեֆորմատորի և գիտնականի տրվածքը՝ նա շուկայական տնտեսության մասին պատկերացումներն իրացրեց սոցիալական չափումների նոր բանաձևերով՝ իրեն վերապահելով «գերմանական հրաշքի» հեղինակի անվանումը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Зариций Б. Е., Людвиг Эрхард: Секреты «экономического чуда», М., 2002, с. 83.
2. Людвиг Эрхард, Благосостояние для всех, М., 2001, с.176.
3. Худокормов А., Невский С., Национальные экономические школы в Германии и теория социального рыночного хозяйства, Экономическая политика, 2017, т. 12, № 4, с. 228.
4. Людвиг Эрхард, Полвека размышлений. Речи и статьи, М., 1996, с. 345 (մեջբերումը կատարված է Владимир Гутник, Политика хозяйственного порядка в Германии գրքից, М., 2002, с. 66).
5. Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России, М., 2007, с. 14.
6. Эрхард Л., Мышление порядка в рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы, с. 33.

---

¹ Эрхард Л. Мышление порядка в рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство: концепция... с. 36.

² Александр Худокормов, Сергей Невский, Национальные экономические школы в Германии и ..., с. 228.

Ռոբերտ Սարինյան Բելլա Գաբրիելյան

«ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԻ» ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Համառոտագիր: XX դարում երկրորդ անգամ Գերմանիայի տնտեսության համար նորից էր ստեղծվել ճգնաժամային կացություն: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի արդյունքում երկրի արտադրական հզորությունների 2/3-ը չէր աշխատում: Գյուղատնտեսությունը, շինարարությունը, տրանսպորտը հետ էին շարտվել տասնյակ տարիներ, տիրում էր խոր ինֆլյացիա, ֆինանսական համակարգը կազմալուծվել էր:

Հետպատերազմյան երկու տասնամյակների ռեֆորմների արդյունքում երկիրը դարձավ աշխարհի հզորագույն և իր կենսամակարդակով ամենաբարձր երկրներից մեկը: Ռեֆորմները, որոնք իրականացվել են, ստացել են «սոցիալական շուկայական տնտեսության» մոդել անվանումը: Սույն հոդվածը «գերմանական հրաշքի» սկզբունքների մասին է:

Բանալի բաներ. բարեկեցություն, սոցիալական շուկայական տնտեսություն, մրցակցություն, դրամական ռեֆորմ, ինֆլյացիա, մոնոպոլիա, հոգեբանություն, անձնական ազատություն, ինտեգրացիա

Роберт Саринян
Белла Габриелян

ПРИНЦИПЫ «НЕМЕЦКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЧУДА»

Аннотация: В XX веке для экономики Германии вновь создавалась кризисная ситуация. В результате Второй мировой войны бездействовали 2/3 производственных мощностей страны. Сельское хозяйство, строительство, транспорт были отброшены назад на десятки лет, царила глубокая инфляция, разложилась финансовая система.

В результате реформ послевоенных двух десятилетий, страна стала одной из самых могущественных и по уровню благосостояния одной из самых высококоразвитых стран мира. Реформы, которые были проведены, получили название модель «социального рыночного хозяйства». Данная статья посвящена принципам «немецкого чуда».

Ключевые слова: благосостояние, социальное рыночное хозяйство, конкуренция, денежная реформа, инфляция, монополия, психология, личная свобода, интеграция

Robert Sarinyan
Bella Gabrielyan

PRINCIPLES OF “THE GERMAN ECONOMIC MIRACLE”

Abstract: In the XX century a crisis situation again occurred for the economy of Germany. As a result of World War II, 2/3 of **the country’s production capacity** was inactive. Agriculture, construction, transport were thrown back for decades, deep inflation reigned, the financial system broke down.

As a result of the reforms of the post-war two decades, the country became one of the most powerful countries of the world with the highest standard of living. **The reforms that were carried out were named the model of “social market economy”**. This article is devoted to the principles of the “German miracle”.

Keywords: welfare, social market economy, competition, monetary reform, inflation, monopoly, psychology, personal freedom, integration